

Säkerhetspolisens antikommunistiska samarbete med rektorer vid finländska lärarutbildningsanstalter 1952–1964

I tidigare forskning har politiseringen av det finländska skolsystemet tidsbestämts till 1960- och 1970-talen.¹ I den här uppsatsen hävdar jag att skolsystemet hade varit föremål för politisering redan långt innan 1960- och 1970-talens reformer. I den tidigare fasen bedrevs politiseringen i första hand av den politiska högern, i synnerhet av de aktörer som hade institutionell makt inom utbildningssystemet. Redan tidigare har visats att säkerhetspolisen deltog i bekämpningen av yttervänstern inom lärarutbildningen, tillsammans med ledningen för lärarutbildningsanstalterna och Finlands Samhällsskydd (FS) – en konservativ, näringslivsfinansierad förening grundad 1952. Forskningen har lyft fram de planer på en systematisk gallring av kommunister vid antagningen till lärarutbildningen som de berörda parterna tillsammans utarbetade. Den existerande forskningen begränsar sig till året 1961 och har inte belyst hur samarbetet fungerade i praktiken eller vem som tog initiativet.²

1. För diskussionen om tidsbestämningen, se Ville Soimetsä, Essi Jouhki, Liisa Lalu, Kimmo Rentola, Ville Okkonen & Aapo Roselius, *Vimmaa ja voimaa. Suomen Teini-liitto ja yhteiskunta 1939–1983* (Helsinki 2023), s. 20; Ville Okkonen, *Peruskoulua vastaan. Yksityiskoulut ja yhteiskuntajärjestys 1968–1975* (Turku 2017), s. 149–150, 184, 209, 279, 294; Janne Holmén, 'Den demokratiska skolan. Om likvärdighet och delaktighet 1960–2020' (Stockholm 2018), s. 263, 285.
2. Ville Okkonen, 'Kaavailut kansakoulunopettajainkoulutuksen sisäanoton poliittisista rajauksista ja vasemmistolaisien opettajien valvonta 1950- ja 1960-lukujen taitteessa', *Historiallinen Aikakauskirja* (2023:2), s. 193.

Syftet med denna uppsats är att med hjälp av material i säkerhetspolisens arkiv belysa planerna på att påverka inträdesproven till lärarutbildningsanstalterna under perioden 1952–1964 och att klargöra bakgrunden till denna strävan. Det förstnämnda förutsätter att samarbetet mellan de olika organisationerna kartläggs med hjälp av det tillgängliga källmaterialet, medan det senare kräver en analys av säkerhetspolisens tidigare övervakning av vänsterorienterade lärare. Denna övervakning öppnar upp för en förståelse av den tanke som uppstod i början av 1960-talet om att skärpa kampen mot kommunismen i samarbete med FS och rektorerna för lärarutbildningsanstalterna.

Den allmänna målsättningen för FS var att kartlägga kommunisternas aktivitet och stödja det högnationalistiska tänkandet i samhället.³ Jag har i min tidigare forskning behandlat de möten som organiserades i detta syfte, där man planerade att motverka kommunister genom urvalet vid inträdesproven. I mötena deltog rektorn och kuratorn för alla lärarhögskolor och seminarier samt några tjänstemän vid centralförvaltningen för utbildning.⁴ För denna undersökning har jag granskat säkerhetspolisens anmälningar om misstänkt verksamhet från 1952 till 1964 samt annat material i säkerhetspolisens arkiv som belyser sådana förhållanden inom skolväsendet som knyter an till forskningstemat.

De växande sociala klyftorna i början av 1900-talet hade lett till att det fanns ett stort socioekonomiskt avstånd mellan lärare och elever från arbetarklasshem – ett avstånd som ytterligare växte som en följd av inbördeskriget 1918.⁵ I likhet med tidigare forskning använder jag i den här uppsatsen begreppet ”skolhögern”⁶ för att beteckna den högerorienterade ledningen inom skolväsendet under denna tid. När det

3. Ville Okkonen, 'Elinkeinoelämän yhteiskunnallinen aktivismi politiikan muutoksen taustavoimana 1970-luvulta 1980-luvulle', *Historiallinen Aikakauskirja* (2013:3); Jarkko Vesikansa, "Kommunismi uhkaa maatamme". *Kommunisminvastainen porvarillinen aktivismi ja järjestötoiminta Suomessa 1950–1968* (Helsinki 2004).

4. Okkonen, 'Kaavailut', s. 193.

5. Oona Ilmolahti, *Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle* (Helsinki 2017), s. 164–165, 190, 215; Jukka Rantala, 'Kansakoulunopettajat', Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle* (Helsinki 2011), s. 287; Ville Okkonen, 'De finländska konservativas syn på skolans demokratisering under 1920- och 1930-talen', *Historisk Tidskrift för Finland* (2024:4).

6. Soimetsä et al., *Vimmaa ja voimaa*, s. 41, 90, 375; Okkonen, 'Peruskoulua vastaan', s. 35.

gäller motparten, det vill säga de personer som övervakades av säkerhetspolisen, använder jag termerna kommunistisk, vänster eller vänsterorienterad – detta eftersom det ofta endast förelåg misstankar eller vaga uppfattningar om personernas samhälleliga övertygelser. Konservativa kretsar hade av tradition sett vänstern som ett hot mot det kapitalistiska samhället, äganderättens helgd och de etablerade sociala relationerna – och denna grundläggande motsättning var fortsatt tydlig under hela kalla krigets tid.

Säkerhetspolisen var enligt lagen en opolitisk myndighet, men samtidigt under politisk styrning av Finlands regering. Enligt Janne Flyghed var dess verksamhet utan tvekan politiskt selektiv. Det har framhållits att säkerhetspolisens arkiv inte alltid ger klarhet om de övervakades faktiska handlingar och motiv.⁷ Därför kan beskrivningarna och iakttagelserna av de övervakade objekten i sig inte användas som bevis för objektens karaktär. Källmaterialet ger i första hand information om säkerhetspolisens egen verksamhet och dess informatörer. I denna undersökning används dokumenten för att rekonstruera säkerhetspolisens verksamhet samt dess attityder och relation till skolhögern. För att möjliggöra detta analyseras de sociala och politiska ställningstaganden som framträder i materialet från säkerhetspolisen.

Säkerhetspolisen är en offentlig myndighet underställd inrikesministeriet, vars uppgift är att övervaka statens inre och yttre säkerhet. Verksamheten under den studerade tidsperioden syftade till att förebygga hot som äventyrade statens intressen eller eftersträfvade politiska mål med metoder som stred mot rättsordningen. Myndigheten tog emot anmälningar som noterades och i vissa fall gav upphov till övervakning.⁸ Säkerhetspolisens verksamhet var av naturliga skäl inte öppen, vilket medförde att den ibland rörde sig i en gråzon vad beträffar både regler och målsättningar – i vissa fall var dess syfte närmast politiskt. Verksamheten omfattade politiska brott, och definitionerna av brottslig politisk verksamhet präglas i sig ofta av politiska intentioner. Enligt Paavo Nikula är definitionerna av politiska brott till

7. Janne Flyghed, 'Policing of political protest. The security police's control of the extra-parliamentary opposition in Sweden during and after the Cold War', *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* (2013:1), s. 84, 96.

8. Kimmo Rentola, 'Suojelupoliisi kylmässä sodassa 1949–1991', Matti Simola (toim.), *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009* (Helsinki 2009), s. 20.

sin natur vaga och känsliga för den politiska miljön.⁹ Även om stater otvivelaktigt har ett intresse av att skydda sig mot politiska brott, exempelvis verksamhet som hotar deras existens, kan begreppet politiskt brott också användas slarvigt eller åberopas på ett strategiskt sätt för att dölja verkliga syften.

Det har med rätta betonats att det är nödvändigt att vara försiktig vid användning av säkerhetspolisens material eftersom uppgifternas ursprung ofta är oklart och tvivelaktigt. Kuriösa och tendentiösa ögonvittnesskildringar kan i säkerhetspolisens förvar få en oförtjänt aura av tillförlitlighet och officiell status. Materialet bör därmed inte betraktas som sanningsenligt i sig självt, utan som spår av hur säkerhetspolisen agerade och av vilken typ av organisation den var. Det är genom dessa spår som jag här granskar säkerhetspolisens relation till lärare som sympatiserade eller misstänktes för att sympatisera med vänstern samt mobiliseringen av skolhögern. Tidigare forskning visar att säkerhetspolisen, FS och delar av skolhögern tillsammans planerade att motverka kommunismen genom inträdesprov, men aktörernas dynamik och handlingsberedskap kräver en djupare analys. För detta ändamål analyseras både säkerhetspolisens relation till övervakningen av vänsterorienterade lärare och mer specifikt kontakterna mellan säkerhetspolisen och rektorerna vid lärarutbildningsinstitutionerna. På så sätt är det möjligt att analysera hur säkerhetspolisens tidigare relation till vänsterorienterade lärare var kopplad till en fördjupad samverkan med skolhögern.

För att identifiera enskilda fall och möjliggöra hållbara tolkningar har jag systematiskt gått igenom de anmälningar som inkom till säkerhetspolisen från 1950-talet fram till 1964 samt annat material rörande skolväsendet och offentlig förvaltning. Anmälningarna som berörde vänsterorienterade lärare och övervakningsåtgärderna byggde inte på någon systematik, och därför kan man inte utifrån dem dra slutsatser om verksamhetens eller företeelsens omfattning, såsom till exempel om antalet vänsterorienterade lärare. Däremot är det möjligt att analysera de orsaker som kunde föranleda anmälningar eller resultera i att övervakning inleddes, och vilka typer av fall som låg till grund för skyddspolisens beslut att intensifiera kontakterna med skolhögern i syfte att

9. Paavo Nikula, 'Valtionvastainen toiminta ja turvallisuuspoliisi', *Politiikka* (1983:3), s. 178–180.

motverka kommunism. I materialet förekommer endast några tiotal fall som berör enskilda lärare. I samtliga gällde misstankarna den berörda faktiska eller antagna samhälleliga övertygelse. Anmälningarna hade ofta en värderande eller subjektiv karaktär. Det var också vanligt att personer som hade en negativ attityd till övervakningsobjektet användes som källor.¹⁰ Tidigare forskning har visat att skolhögern uttryckte oro över att vänsterorienterade personer, till skillnad från tiden före 1960-talet, började få inflytande i centrala samhällsinstitutioner såsom skolväsendet, och att detta i sin tur ledde till olika motåtgärder från högern och näringslivet.

När det förflutna analyseras med utgångspunkt i begreppen ”säkerhet” och ”säkerhetshot” måste flera saker beaktas. Säkerhet hänvisar antingen till en konkret situation, det vill säga till omständigheter som existerade i verkligheten, eller till uppfattningar om en sådan. Säkerhets- och hotbilder kan således existera relativt oberoende av den faktiska verkligheten. Tidigare undersökningar har visat att oron för den inhemska kommunismen under mellankrigstiden ökade under de år då rörelsen i verkligheten var som svagast.¹¹ Rädslan i sig är således inte nödvändigtvis ett belägg för att hoten existerade eller för deras karaktär. I forskningen bör fokus därför riktas mot de berörda parternas politiska egenskaper och den samhällskontext som förklarar hotbildernas existens. Hotbilder kan också vara resultat av målmedveten och ihärdig opinionsbildning med politiska syften och av en strategiskt genomtänkt argumentation, snarare än av genuint spontana reaktioner. FS:s verksamhet och övervakningen av vänstersinnade lärare utgick från de konservativas perspektiv på kommunism, inte från nationell säkerhet i sig.

Säkerhetspolisens övervakning av lärare och FS:s aktivism har två historiska förankringspunkter som bör uppmärksammas: den inhemska utgjordes av den långa skuggan av inbördeskriget 1918 och den internationella av den av Förenta staterna ledda antikommunismen under kalla kriget. Inbördeskriget hade skärpt attityderna inom konservativa kretsar i Finland mot allt som kunde uppfattas som ett ingrepp i det gamla samhällets institutioner och ägandeförhållanden.¹² Oron

10. Ilmolahti, *Eheys ja ennakkoluulo*, s. 48.

11. Ville Laamanen & Ville Okkonen, 'Kansallisoikeistolainen itseymmärrys 1929–1932', *Historiallinen Aikakauskirja* (2019:2), s. 198.

12. Ville Okkonen, 'Saavutettujen oikeuksien suoja ja omistusoikeusdoktriini vuoden 1919 hallitusmuodon jälkeen', *Oikeus* (2021:1), s. 12–13.

förstärktes ytterligare av landets närhet till en kommunistisk stormakt. I Förenta staterna följde en våg av antikommunism i spåren av det vänsterorienterade New Deal-programmet (1933–1938) som hade breddat statsförvaltningen, inklusive utbildnings- och kultursektorerna.¹³ På motsvarande sätt var konservativa i Finland oroad över den offentliga maktens expansion inom civila samhällssektorer.¹⁴ Till skillnad från Finland fanns det i vissa amerikanska storstäder ett stort antal kommunistiska lärare.¹⁵

Det har tidigare påpekats att den kommunistiska hotbild som de konservativa hyste innehöll mycket mer än enbart kommunism. Både inom säkerhetspolisen och FS fanns personer som vuxit upp i mellankrigstidens politiska samhällsklimat, där konservativa kretsar hade satt likhetstecken mellan socialdemokraterna och kommunisterna.¹⁶ I denna studie framhålls – med stöd från både tidigare forskning och egna iakttagelser – att de antikommunistiska hotbilderna varken var direkt inspirerade av faktiska missförhållanden eller enbart reaktioner på sovjetkommunismens brutalitet. Bakom dem låg andra politiska mål.¹⁷ En aspekt som förtjänar att uppmärksammas är att Finland efter kriget hade en underordnad position i förhållande till Sovjetunionen. Detta gjorde att övervakningen av det sovjetiska inflytandet naturligt kom att fokusera på de inhemska kommunister som delade stormaktens politiska orientering.

Den stormaktspolitiska dimensionen utgör en bakgrund till denna studie. Huvudsyftet är ändå att utifrån materialet analysera en för samtiden betydelsefull form av samhällelig maktutövning. Forskningsfrågan kan belysa både mångfalden av statliga försvarsmekanismer – både sådana som är juridiskt legitima och sådana som verkar i rättsliga grå-

13. Marjorie Heins, *Priest of Our Democracy. The Supreme Court, Academic Freedom, and the Anti-Communist Purge* (New York 2013), s. 28–29; Madison Sayre, *The Red Scare and Ohio Public Education* (Ohio 2015), s. 5–6.

14. Ville Okkonen, 'Den konservativa kontinuiteten i Finlands skolväsende från mellankrigstiden till kalla kriget', *Historisk Tidskrift för Finland* (2020:1).

15. Heins, *Priest of Our Democracy*, s. 32.

16. Matti Klinge, *Vihan veljet ja kansallinen identiteetti* (Helsinki 2012), s. 170.

17. Robert Justin Goldstein, *Little "Red Scares". Anti-communism and Political Repression in the United States, 1921–1946* (Burlington 2014), s. 59, 61, 62; Stefan Creuzberger, "Make life for communists as difficult as possible". State-run anticommunism and "psychological warfare" in the early years of the Federal Republic of Germany', *Asian Journal of German and European Studies* (2017:2), s. 4, 12.

zoner – och hur samarbetet mellan FS och säkerhetspolisen knyts till en bredare västlig antikommunism, som förstärktes kring 1940- och 1950-talens brytningstid.

Samhällets förändring som bakgrund till övervakningsåtgärderna

I början av 1900-talet byggde de konservativas syn på folkskoleundervisningen på auktoritära övertygelser, det vill säga på föreställningen om att skarpa samhälleliga hierarkier var naturliga, legitima och oundvikliga. Vänstern och de liberala ville i sin tur utveckla skolan som ett medel för att utvidga de medborgerliga rättigheterna.¹⁸ Under mellankrigstiden anpassades lärarutbildningen till de konservativas fosterländska mål. Lärarutbildningen var formellt den enda vägen till läraryrket, och seminariernas och lärarhögskolornas ledning agerade portvakter för utbildningen. Som följd av att behovet av lärare ständigt ökade fattade statsmakten under åren 1945–1947 beslut om att inrätta nya lärarhögskolor i Åbo och Helsingfors samt om att utvidga de befintliga. Tidigare forskning har lyft fram att skolhögern planerade att isolera kommunister från lärarutbildningsanstalterna genom att påverka antagningen – i diskussionerna hänvisades även till att detta i enskilda fall hade gjorts redan tidigare.¹⁹

Den politiska omorienteringen efter kriget innebar att de konservativa gruppernas maktställning ifrågasattes, även om det kalla krigets utbrott snabbt förde kommunisterna till oppositionen och i många frågor skapade en kil mellan arbetarrörelsens huvudriktningar. Kommunisternas maktövertagande i Östeuropa och de inhemska kommunisternas oförsonlighet och oförmåga att ta avstånd från Sovjetunionens stormaktspolitik gjorde att den finländska högern kom att uppfatta tiden som ”farans år” och inspirerades till revansch. De finländska kommunisternas ivriga strävan efter makt bidrog till att förstärka lärarkårens negativa inställning till vänstern, och ambitionen att tränga undan konservativa lärare från lärarrummen föll inte i god jord.²⁰ Delvis på

18. Okkonen, 'Kaavailut', s. 190–191.

19. Ibid., s. 193; Redogörelsen 'Kemi OY:n ammattikoulun toiminnasta', Till anmälningen 556/1950, Skyddspolisens, AMP. V B 76. VIII A 2. 1949–1959, RA.

20. Jukka Rantala, *Sopimaton kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948* (Helsinki 1997); Jukka Rantala, *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio* (Helsinki 2010); Risto Rinne, 'Luokanopettajakoulutuksen akatemisoituminen ja yliopistopoliitiikan muutos pitkänä historiallisena projektina',

grund av de politiska efterdyningarna av inbördeskriget var en vänsterinriktad lärare ännu på 1940-talet en sällsynthet. De härskande konservativa attityderna inom skolväsendet påverkades också av att 1950-talets lärare var utbildade i mellankrigstidens samhällsklimat, där det fanns en nära relation mellan högerinriktade medborgarorganisationer och lärarseminarier. Under denna tid fanns inget särskilt behov för politisk självreflektion hos dem som utbildade sig till lärare.²¹

Ur ett konservativt perspektiv sågs skolväsendets utvidgning som en potentiell fara, eftersom en sådan utveckling kunde bana väg för att politiskt opassande individer skulle bli lärare. Denna oro ledde till att FS började agera mer aktivt, med målet att befästa en konservativ och antikommunistisk hållning inom lärarkåren. Ämnet diskuterades utförligt vid FS:s möte hösten 1960, där ordföranden för Finlands folkskollärares fackförbund Lauri Järvi framhöll att lärarkårens majoritet alltjämt präglades av en tydlig fosterländsk attityd. Järvi menade dock att det redan fanns tydliga tecken på avvikelser som krävde åtgärder.²²

Vid mötet framhövdes både mellankrigstidens allmänna motstånd mot kommunismen och det kalla krigets stormaktspolitiska tryck. Kommunisternas ökade – verkliga såväl som uppfattade – närvaro inom undervisningssektorn tolkades som ett resultat av medveten infiltration snarare än som en naturlig följd av kommunismens folkliga stöd och den ökande utbildningsnivån i samhället. Olavi Lähteenmäki, rektor för lärarhögskolan i Åbo, underströk att det inte var förenligt med läraryrket att vara kommunist, och att det dessutom var svårt att identifiera kommunistiska sökande i inträdesproven. Av den anledningen övervägde man att införa intervjuer med sökande, i vilka man genom indirekta frågor kunde försöka inhämta relevant information.

Esko Paakkola & Tapio Varmola (toim.), *Opettajankoulutus. Lähihistoriaa ja tulevaisuutta* (Jyväskylä 2017), s. 30.

21. Kimmo Rentola, 'Suomen Teiniliiton nousu ja tuho', Pauli Kettunen & Hannu Simola (toim.), *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*, Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia III (Helsinki 2012).
22. Källornas institutionella information, det vill säga beskrivningar av dokumentets karaktär, har översatts till svenska, likaså arkivuppgifterna. Om identifiering av originalkällan av olika skäl är säkrare på originalspråket – till exempel när det rör sig om samtal mellan en rektor och säkerhetspolisen – har dokumentets originalspråk bevarats i noten, med undantag för arkivuppgifterna; 'Muistio opettajanvalmistuslaitosten rehtorien ja ylioppilas- tai oppilaskuntien kuraattorien neuvottelupäiviltä' (19–20.11.1960), Finlands Samhällsskydds arkiv (FS), k163, Riksarkivet (RA), Helsingfors.

Toivo Laurilehto, rektor för Raumo seminarium, påpekade att det redan fanns kommunister vid seminarierna och föreslog att de sökandes eventuella kommunistiska sympatier skulle kartläggas genom frågor som avslöjade deras inställning till kyrkan, armén, scoutrörelsen och föreningsverksamhet.²³

Säkerhetspolisens hade traditionellt, med undantag för en kort kommunistisk period 1945–1948, tillhört samma politiska läger som FS och hade aktivt motarbetat kommunismen – under mellankrigstiden så kraftigt och självrådigt att även en del center- och högerpolitiker hade varit oroad över organisationens karaktär och mål. Ännu på 1950-talet visade organisationens gamla värderingar sig i hur kommunistiska hem bedömdes. En av detektiverna skrev 1952 om en lärarstudent vars kommunistiska övertygelse det cirkulerade rykten om och noterade att han också hade hört från en anmälare som han betraktade som pålitlig att ungdomarna från kommunistiska hem i flera skolor hade visat sig vara ovanligt skickliga – de följde noggrant med föreläsningarna och föreföll ha en tydlig ambition att avancera i samhället. Anmälaren hade till exempel stött på en kommunistisk skolelev som öppet och utan tvekan eller omsvep delade sina åsikter med andra elever.²⁴

Materialet från 1950-talet stöder tidigare tolkningar om att det fanns en politisk klyfta mellan skolväsendet och kommunistiska hem. År 1954 fick säkerhetspolisens besked om att Viljo Lehto, studerande vid Kajana seminarium, hade deltagit i folkdemokraternas möten. Anmälningen handlade om hans aktiviteter vid seminariet där han ”tämmligen öppet” påstods ha försvarat kommunismen. Lehtos politiska engagemang ansågs vittna om att han, såväl vid lärarseminariet som på sin fritid, var benägen att föra politiska diskussioner med andra och inte lät sig påverkas av det förlöjligande han utsattes för från andra studerande till följd av sina åsikter.²⁵

Säkerhetspolisens fick också besked om två andra studerande vid samma seminarium, vars tal och aktiviteter hade observerats ”under lång tid”. Enligt de anförda uppgifterna framställde studerandena kom-

23. Osmo Kupiainens bilaga till promemorian 19.11.1960. ’Muistio opettajanvalmistuslaitosten rehtorien ja ylioppilas- tai oppilaskuntien kuraattorien neuvottelupäiviltä’, FS:s arkiv 163, RA.

24. Anmälan 2022/1952, SUPO. AMP. V B 76- VIII A 2. 1949–1959, RA.

25. Anmälan 1291.9.VI.1954, SUPO Amp. XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 1954, RA.

munismen i ett förhållande ljus. När säkerhetspolisen inledde övervakningen av studenterna 1954 framkom emellertid inget entydigt bevis på deras partitillhörighet.²⁶ Dessa iakttagelser påminner om en tid då verksamhet som betraktades som kommunistisk kunde leda till fängelse och förlust av medborgerliga rättigheter. De observerade aktiviteterna hade i sig inget att göra med Sovjetunionen utöver en gemensam ideologisk värdegrund. Inflytelserika kommunistiska partier fanns trots allt också i väst, liksom synliga och kommunistiskt engagerade lärare, forskare och professorer. Finland skilde sig från många andra länder genom att vänstern, som en följd av 1918 års händelser, effektivt var utestängd från den högre statsförvaltningen, trots att landet hade både ett stort socialdemokratiskt och ett kommunistiskt parti.

När en kommunist 1955 ansökte om en lärartjänst underrättade säkerhetspolisen den tilltänkta arbetsgivaren om att denne endast sökte ”någon form av statlig tjänst” för att främja politiska ändamål.²⁷ När säkerhetspolisen därpå följande år bedömde en universitetsstudents pålitlighet konstaterades att personen inte var politiskt aktiv, men hade vuxit upp under fattiga omständigheter och därigenom antagit en kommunistisk attityd som tog sig uttryck i avund gentemot de mer privilegierade.²⁸ Det var heller inte ovanligt att individer misstänktes för att vara kommunister på grund av sina föräldrars åsikter.²⁹ Till exempel 1955 övervakade säkerhetspolisen en folkskollärare med anledning av att hans föräldrar var kända kommunister.³⁰ Enligt Kimmo Rentola upphörde denna typ av övervakning, som utgick från föräldrarnas bakgrund, först i slutet av 1970-talet.³¹ Även kommunistiska föräldrars motiv beskrevs på ett starkt färgat sätt i olika dokument. Vissa föräldrar påstods ha låtit sina barn studera så långt som möjligt för att de i framtiden effektivt skulle kunna driva arbetarklassens sak.³² När kommunister i en kommun 1958 störde en lärares fosterländska

26. Anmälan 1292.9.VI.1954, SUPO Amp. XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 1954, RA.

27. Anmälan 2246/4.XI.1955, SUPO förstärkare. XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 1955, RA.

28. Anmälan 1084/15.V.1956, Skyddspolisens förstärkare. XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 1956, RA.

29. Anmälan 530/28.11.1955, Skyddspolisen Amp. XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 1954–1955, RA.

30. Anmälan 2400/9.XI.1955, SUPO förstärkare XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 1955, RA.

31. Rentola, 'Suojelupoliisi kylmässä sodassa', s. 134.

32. Anmälan (anmälarens namn har klippts ut med sax) 30.12.1952. SUPO I XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 49–59, RA.

undervisning, sågs också detta som ett uttryck för kommunisternas brist på förståelse för skolväsendet.³³

Den omständighet som var den vanligaste, och sågs som den mest försvårande, var kontakter till kommunister genom familjen eller bekanta.³⁴ Familjebakgrundens betydelse framgick tydligt av övervakningsåtgärderna och de utlåtanden som skyddspolisen gav om alla sökande till statligt känsliga tjänster. Om en person som var född 1937 konstaterades utgående från grannarnas berättelse att dennes fosterfar var ”kommunist till sina åsikter” – detsamma gällde för personens morbror, även om varken han eller fosterfadern var medlemmar av Finlands folkdemokratiska förbund.³⁵ Omnämmandet av morbrodern visar att släkten inte var av sekundär betydelse. I dylika sammanhang användes även de vaga och tolkningsbara begreppen ”samhällsfientlig” och ”sympatisör”.³⁶ I enstaka fall lade säkerhetspolisen också märke till att sökande till statliga tjänster hade kritiserat Finlands samhällsordning.³⁷

Misstankarna väcktes ofta av oansenliga och oklara omständigheter. En hovrättsauskultant väckte uppmärksamhet genom att på ett överdrivet sätt uttrycka stöd för Agrarförbundets politiska linje, något som anmälaren såg som ett sannolikt försök från auskultantens sida att dölja sina verkliga åsikter. Misstankarna motiverades med att auskultantens kommunism skulle ha lett till svårigheter redan i reservofficersskolan.³⁸ Hösten 1961 anmälades ett folkskollärarpar på grund av att de hade kontakt med en kommunist och på grund av mannens rörliga livsstil.³⁹ Uppgifter om paret hade lämnats av ”en högerperson” som var uppskattad av kommuninvånarna. Även om utredningen visade att kontakten med kommunisten hade varit en tillfällighet, beslöt säkerhetspolisen fortsätta övervakningen. Detta motiverades med att man ansåg att paret, trots deras uppenbara högersympatier, ”mycket lätt” kunde ändra åsikt.⁴⁰

33. Anmälan 3191/1958, Skyddspolisen, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

34. Anmälan 283/1958, Skyddspolisen, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

35. Anmälan 305/1958, Skyddspolisen, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

36. Anmälan 327/1958, Skyddspolisen, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

37. Anmälan 873/1958, Skyddspolisen, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

38. Anmälan 16.11.1961, Skyddspolisen 59 XXII E 11, Suojelupoliisin valvontatoiminta: erikoisvalvontatietoja vuodet 1962–1964, RA.

39. Anmälan 25.9.1961, Skyddspolisen 59 XXII E 11, Suojelupoliisin valvontatoiminta: erikoisvalvontatietoja vuodet 1962–1964, RA.

40. Redogörelse 26.10.1961, Skyddspolisen 59 XXII E 11, Suojelupoliisin valvontatoiminta: erikoisvalvontatietoja vuodet 1962–1964, RA.

Tröskeln för misstankar och övervakning förefaller ha varit väldigt låg. Övervakning kunde inledas till exempel om en kommunist hade lyckats påverka andras politiska åsikter genom ”passionerade” provokationer⁴¹ eller om en lärare hade kommunister i sin bekantskapskrets.⁴² Vänsterorientering var den enda belastande politiska riktningen som framkom i anmälningarna och övervakningsåtgärderna. Rapporterna innehöll dock varken handlingar som stred mot rättsordningen eller några tjänstefel. Övervakningen kunde i vissa fall motiveras enbart av att lärarens make uttryckt kommunistiska åsikter i orsbors närvaro.⁴³ Misstankar väcktes exempelvis när den berörda hade folkdemokrater i sin närkrets.⁴⁴ En vaktmästare vid en folkskola i Kemi övervakades på grund av att man i en anmälan till säkerhetspolisen hade uppgett att han umgicks med kommunister som kritiserade borgerliga personer som kandiderade för en plats i stadsfullmäktige. Även detta tycks dock ha fallit inom ramen för tillåten politisk verksamhet och innehöll inget belastande.⁴⁵

Det är viktigt att komma ihåg att klassamhället i 1950-talets Finland var avsevärt starkare än under de följande årtiondena när skolväsendet och välfärdsstaten utvidgades. Samhällsklasserna umgicks endast i ringa grad med varandra och det var ovanligt att vänsterorienterade, och allra minst kommunister, nådde höga positioner i kommunala eller statliga institutioner. Den låga tröskeln för att göra anmälningar till skyddspolisen och övervakningsverksamheten avspeglar å ena sidan en tid då kommunismen hade varit förbjuden och utgjort en central utgångspunkt för säkerhetspolisens verksamhet. Å andra sidan kan oron också ha återspeglat det faktum att Sovjetunionen var en stormakt som aktivt försökte främja sina intressen i olika länder. Säkerhetspolisen verkar dock inte nämnvärt ha fördjupat sig i huruvida de övervakades verksamhet var knuten till att främja Sovjetunionens intressen eller till att undergräva Finlands yttre eller inre säkerhet, utan kommunismen uppfattades i praktiken entydigt som ett hot. I flera fall noterades att

41. Anmälan 1451/12.VII.1954, Skyddspolisen Amp. XXII E 11, 1954, RA.

42. Anmälan 2582/10.XII.1955, Skyddspolisen, förstärkare XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 1955, RA.

43. Anmälan 2377/28.X.1953, Skyddspolisen I XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 49–59, RA.

44. Anmälan 129/22.I.1954, Skyddspolisen Amp. XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 1954, RA.

45. Anmälan 2521/14.XI.1953, Skyddspolisen I XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 49–59; Anmälan 2837/17.XII.1953, SUPO I XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 49–59, RA.

lärare hade kontakt med lokala folkdemokratiska kommunalfullmäktigeledamöter eller riksdagsledamöter.⁴⁶

När det gällde att bedöma ungas politiska pålitlighet utgjorde värderingar i hemmet en central källa till misstankar. Genom att nätverket av läroverk utvidgades efter kriget skapades nya möjligheter för ungdomar med arbetarbakgrund att avancera i samhället. Säkerhetspolisen underrättades 1959 av en informatör om att en sökande till en statlig tjänst, trots att hen inte formellt deltagit i politisk verksamhet, hade fått en kommunistisk uppfostran i hemmet.⁴⁷ I ett annat fall anmäldes en journalist 1961 för misstänkt kommunism med motiveringen att personen härstammade från ett kommunistiskt hem.⁴⁸

Samma år misstänktes en folkskollärare för att vara kommunist – en graverande omständighet i detta fall var, enligt en detektivs utredning, att personen hade vuxit upp i ett högerhem. Säkerhetspolisen ansåg att personen i fråga sannolikt hade anammat kommunismen först i vuxen ålder. Informationen lämnades av en lärare som arbetade vid samma skola, och som fortsatte att övervaka sin kollega. En ytterligare omständighet som ansågs vara graverande var att en tredje lärare, Rauno Korpinen, ingick i den misstänkta lärarens bekantskapskrets.⁴⁹ Korpinen var en känd folkdemokrat som innehade flera kommunala förtroendeuppdrag. Det förekom även fall där rektorskandidater som fått röster av kommunister i skolnämnden blev mål för säkerhetspolisens noggrannare utredning.⁵⁰

År 1962 anmäldes en tidigare högersinnad rektor som påstods ha blivit kommunist. Enligt anmälaren hade rektorns tidigare tystlåtenhet möjliggjort att denna utveckling hade kunnat ske ”under radarn”. Misstanken hade uppstått efter att rektorn anställt kommunister och ”gudsförnekare” till skolan, och somliga lärare ansåg att han ville förändra elevernas politiska åsikter.⁵¹ En redogörelse från skyddspolisens

46. Anmälan 652/19.III.1954, Skyddspolisens Amp. XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 1954; Anmälan 2397/1954, Skyddspolisens, AMP. V B 76- VIII A 2. 1949–1959, RA.

47. Anmälan 4283/1959, Skyddspolisens, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

48. Anmälan 3376/61, Skyddspolisens 59 XXII E 11, Suojelupoliisin valvontatoiminta: erikoisvalvontatietoja vuodet 1962–1964, RA.

49. Redogörelse, detektiv Paavo Hirvonen 3.3.1961 och 24.1.1961, Skyddspolisens 59 XXII E 11, Suojelupoliisin valvontatoiminta: erikoisvalvontatietoja vuodet 1962–1964, RA.

50. Anmälan 2024/1952, Skyddspolisens. AMP. V B 76- VIII A 2. 1949–1959, RA.

51. Anmälan 10130/62, Skyddspolisens 59 XXII E 11, Suojelupoliisin valvontatoiminta: erikoisvalvontatietoja vuodet 1962–1964, RA.

distriktskontor i Uleåborg 1963 berörde en kvinnlig tjänsteinnehavare som hade väckt misstankar. Trots att hennes man var känd som en ”pålitlig och laglydig medborgare” hade kvinnan erkänt sin kommunistiska övertygelse för en bekant. På arbetsplatsen umgicks hon med ”många slags tjänstemän” och därför ville säkerhetspolisen skaffa en detaljerad redogörelse om hennes bakgrund för att kunna förhålla sig till henne på ett tillbörligt sätt. Enligt säkerhetspolisens uppgifter stod det klart att kvinnan hade anammat kommunismen ”redan med modersmjölken”.⁵²

Dessa exempel visar att kommunismen betraktades som en i grunden suspect ståndpunkt som skilde sig från andra politiska inriktningar. Kommunisterna hade, utan att ha några politiska rättigheter, med vapen i hand försvarat Finland under andra världskriget och efter det intagit en ledande ställning i regeringen. Trots detta, och trots att Finlands officiella utrikespolitik byggde på vänskapliga relationer med Sovjetunionen, skapades efter kriget ett samhällsklimat där samhällets ledande kretsar kategoriskt bemötte personer från yttervännern – eller dem som klassificerades som sådana – med misstänksamhet. Bakom denna misstänksamhet låg kalla krigets spänningar mellan olika samhällssystem, det stormaktspolitiska trycket mot Finland och den inhemska högerns upplevda hot om att samhällets institutioner skulle demokratiseras. Men såsom under 1930-talet omfattades denna uppfattning sist och slutligen av en begränsad politisk krets. Snarare ledde det kalla krigets avspänning under 1960-talet återigen till lättnader i kontakterna mellan olika vänsterriktningar och till att även den liberala högern började samarbeta med kommunisterna på högsta statliga nivå.

Det kan med fog konstateras att säkerhetspolisen granskade medborgarnas politiska lojalitet utifrån politiska ändamålsenlighetsaspekter. De misstänkta förhållanden som framgick av anmälningarna och övervakningen av skolsystemet hotade ändå på inget sätt Finlands rättsordning eller landets inre och yttre säkerhet. Samtidigt förhöll sig den styrande regeringen negativt till kommunisternas strävanden. Medborgarnas pålitlighet bedömdes utifrån diffusa begrepp och i många fall gjordes långtgående antaganden om unga personers politiska orientering utifrån deras familjebakgrund.⁵³ I ett sådant fall betonades till

52. Säkerhetspolisens distriktsbyrå i Uleåborg, Tarkastajan selostus 31.8.1963, Skyddspolisen 59 XXII E 11, Suojelupoliisin valvontatoiminta: erikoisvalvontatietoja vuodet 1962–1964, RA.

53. Anmälan 1042/1958, Skyddspolisen, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

exempel att föräldrarna och kusinerna till en sökande till en lärartjänst hade "stött" kommunismen, och att den sökande därmed kunde anses ha fått en kommunistisk uppfostran.⁵⁴

Någon vedertagen definition av "kommunistisk uppfostran" existerade ändå inte hos säkerhetspolisens. I säkerhetspolisens dokument framträder en tolkning som ligger i linje med det gamla klassamhällets normer enligt vilka familjebakgrunden präglade de politiska uppfattningarna – en tolkningsram som försvagades när 1960-talet närmade sig och nätverket av läroverk började växa fram.⁵⁵ Misstankar kunde också riktas mot personer som exempelvis hade nära släktingar som studerade eller hade studerat vid det kommunistledda Sirola-institutet.⁵⁶ I dessa sammanhang utreddes inte enbart om den misstänkta personen formellt var medlem i Finlands folkdemokratiska förbund, utan även dennes sympatier och tankar. Det hände också att anmälare informerade säkerhetspolisens om att en person i en betrodd ställning eventuellt höll på att utveckla sitt tänkesätt i kommunistisk riktning.⁵⁷

Samarbete mellan säkerhetspolisens och rektorer

Inför gallringen av sökande till folkskolläroverutbildningen 1960 följdes de kommunistiska elevernas studiecirkelverksamhet vid seminariet Raumo noggrant. Såsom ofta var fallet levererades uppgifterna från det politiskt motsatta lägret, i detta fall av en samlingspartistisk studerande och rektorn, som berättade att man i studiecirkeln kritiserat Finlands samhällsordning och berömt öststaterna. Enligt källan hade man inom studiecirkeln uppmanat deltagarna att inte öppet bedriva propaganda i lärararbetet, men "syftet förstod var och en".⁵⁸ Säkerhetspolisens började kartlägga var studiecirkeln medlemmar arbetade 1961.⁵⁹ För den ovannämnda samlingspartisten hade någon i gruppen berättat att det var just den kommunistiska hemuppfostran som gav upphov till verksamheten.⁶⁰

54. Anmälan 1210/1958, Skyddspolisens, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

55. Anmälan 1480/1958, Skyddspolisens, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

56. Anmälan 1810/1958, Skyddspolisens, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

57. Anmälan 4599/1958, Skyddspolisens, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

58. Anmälan 2229/1960, kommunistien opintokerhotoimintaa Rauman seminaarissa, Skyddspolisens, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

59. I Kuopio 30.10.1961, 1820/1961, Supo S47, AMP 18. AMP VII. A3. 1961, RA.

60. Anmälan 22201/1960, Martti Railo, Skyddspolisens, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

Den ovan beskrivna praxisen gällande informationsinsamling utgjorde en viktig bakgrund till det samarbete mellan FS, ledningen för lärarutbildningen och säkerhetspolisen som syftade till att gallra bort kommunister i inträdesproven. Hittills har man inte kunnat visa vilken av de tre involverade aktörerna som tog initiativet till gallringen. Det framstår dock som klart att initiativet kom från säkerhetspolisen, eftersom dess arkiv innehåller promemorior från möten med olika rektorer som påvisar säkerhetspolisens ansträngningar för att övertala dem till samarbetet. Samtidigt ville säkerhetspolisen hålla vissa tjänstemän vid undervisningsministeriet utanför verksamheten, uppenbarligen eftersom en del av dem hade en avvikande uppfattning om det hot som kommunisterna ansågs utgöra. I regel tog rektorerna frågan på allvar. Rektorn för seminariet i Kajana var orolig över att allt fler kommunister hade utexaminerats från läroverket på 1950-talet. Folkskolinspektören och seminariainspektören vid skolstyrelsen hade redan tidigare slagit larm om att läget vid seminariet var allvarligt. Rektorn menade dock att skolstyrelsen inte kunde handha gallringen, eftersom kommunister innehade framträdande positioner i myndigheten. Situationen bekräftade det som FS och säkerhetspolisen redan länge oroat sig för, nämligen att kommunister fått plats i offentliga, politiskt sensitiva institutioner. Eftersom kommunisterna nu kunde avancera inom den lagliga ordningens ramar gjorde en del av de antikommunistiska krafterna upp planer för att hindra detta med metoder som rörde sig i en gränsszon mellan det lagliga och olagliga.

I säkerhetspolisens samtal med rektor Martti Ruutu vid Lärarhögskolan i Helsingfors lyftes olika utmaningar fram. Ansökan till högskolan skedde via utbildningsministeriet, vilket komplicerade gallrandet, och dessutom behandlades ansökningarna även av skolstyrelsen. Säkerhetspolisen noterade att Ruutu inte var särskilt villig att själv ta ansvar för ärendet – i stället ansåg han att några personer vid skolstyrelsen borde åta sig uppdraget. Han framhöll också att det inte fanns några kommunister bland de studerande vid hans egen högskola.⁶¹ En annan rektor berättade däremot för säkerhetspolisen att han såg det som beklagligt att det tidigare inte funnits tillräckliga möjligheter att gallra bland sökande. När rektorn argumenterade för undervisnings-

61. Byråchefen Mäkelä. EV no 2/60. 8.4.1960. Skyddspolisen, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

ministeriets roll i gallringen ställde sig säkerhetspolisens representant negativt till detta eftersom det kunde finnas personer i ministeriet som var kritiskt inställda till planerna.⁶²

Rektorn för seminariet i Kajana berättade för säkerhetspolisen att han redan tidigare velat gallra bort kommunisterna bland de sökande. Han framhöll att uppgiften var svår eftersom en del av de sökande visste att det var möjligt att deras politiska åsikter skulle utredas, varför vissa av dem lät skriva in sig i kyrkböckerna för att framstå som mer värdekonserverativa. Samtidigt betonade han ändå att det fanns effektiva gallringsmetoder att ta till, förutsatt att säkerhetspolisen lämnade information om de sökande. Den detektiv som rektorn samtalade med uppgav att säkerhetspolisen skulle granska listorna över sökande och överlämna information om misstänkta opålitliga sökande senast i slutet av maj, innan besluten om antagning togs. Med hjälp av informationen skulle rektorn sedan välja bort de oönskade och anteckna invid den sökandes namn: "Enligt erhållna uppgifter olämplig." Därutöver beslöts att tre misstänkta kommunistiska studerande vid seminariet framöver skulle övervakas. I samtalsprotokollet använde säkerhetspolisen det nedsättande uttrycket "komukka" om personerna i den nämnda trion. I samtalet mellan rektorn och detektiven uttrycktes även en förhoppning om att det inte skulle finnas många kommunister bland de sökande, eftersom gallringen i så fall kunde framstå som alltför uppenbar.⁶³

Rektorn för seminariet i Joensuu hade lovat att lämna in listan över sökande till säkerhetspolisen och var medveten om ärendets känsliga natur. Han berättade att en konflikt hade blossat upp vid läroanstalten efter att han förbjudit elevorkestern att uppträda på danstillställningar arrangerade av folkdemokraterna. Säkerhetspolisen beslöt att framdeles utreda också orkestermedlemmarnas partitillhörigheter. Även föreståndaren för kvinnoseminariet i Nyslott, en välkänd profil inom Samlingspartiets lokalavdelning därstädes, ställde sig positivt till samarbetet mellan säkerhetspolisen och seminarierna.⁶⁴ Samma

62. Brev 26.3.1960 till Mäkelä, Skyddspolisen, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

63. Personlig, Uleåborg 11.4.1960. Ärendet: seminariet i Kajana Seminaari. Viite: EV 3/60, tarkastaja Onni Toljamo. Skyddspolisen, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

64. Säkerhetspolisens övervakningsbyrå, Ukko Jäntti, Viite: Ev n:o 2/60, Skyddspolisen, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

samarbetsvilliga linje företrädde rektorn för seminariet i Ekenäs, som lovade att vidarebefordra listan över sökande. Han försäkrade också att det inte fanns några kommunister vid läroanstalten.⁶⁵

Rektor Toivo Laurilehto vid seminariet i Raumo var skeptisk till om gallringen skulle lyckas utan ordentlig planering. Enligt egen utsago hade han redan tidigare själv genomfört likadana åtgärder, exempelvis med hjälp av en kontakt vid militärdistriktet som hade egen underrättelseverksamhet, och konstaterade att säkerhetspolisen kunde lita på att alla rektorer följde en fosterländsk linje i frågan. Han åtog sig att agera enligt överenskommelse när det gällde gallringen av de kommunistiska sökandena. Säkerhetspolisens detektiv antecknade att rektorerna tämligen enhälligt var beredda att granska de sökande för att kontrollera studerandeunderlagets politiska likriktning.⁶⁶ Ytterligare en rektor konstaterade att det var viktigt att genomföra gallringen ”i alla fall i någon form”, trots de tekniska svårigheter som förelåg. Enligt honom hade enstaka uppgifter också tidigare lämnats om enskilda sökande. Inte ens alla rektorer undgick säkerhetspolisens misstankar. Om Kalle Valtasaari, rektor för seminariet i Heinola, cirkulerade rykten att han var pacifist, och därför diskuterades inte gallringen av kommunister med honom.⁶⁷

Vid mötena tog rektorerna också upp problemet med att det bland läroanstalternas lägre personal kunde finnas personer som hade en negativ inställning till gallringen. Säkerhetspolisen konstaterade i sin tur att långt ifrån alla rektorer var entusiastiska inför ärendet. En rektor uppgavs av ren bekvämlighet inte vilja engagera sig i den antikommunistiska verksamheten. Han beskrevs som naiv och okunnig om ”världsliga angelägenheter” och hade dessutom öppet ifrågasatt åtgärdernas laglighet.⁶⁸ Säkerhetspolisen var också oroad över rektorn för Uleåborgs universitet, Aatto Kaljunen, som kategoriskt hade uttryckt sig negativt om gallringen och som uppfattades ha visat intresse för kommunismen.⁶⁹

65. Skriven av A. Koli 31.3.1960, Skyddspolisen, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

66. Niilo Hulkkonen, Åbo 16.3.1960, toimistopäällikkö Mäkelälle. Skyddspolisen, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

67. Skriven av A. Koli 25.3.1960, Skyddspolisen, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

68. Dokument i Mäkeläs ägo 1.4.1960, Skyddspolisen, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

69. Onni Toljamo, redogörelse om mötet 31.3.1960, Skyddspolisen, Opetustoiminta, kansakoulut 18 VII A 4. 1960–1964, RA.

De här anförda exemplen visar att säkerhetspolisen agerade proaktivt i syfte att påverka den politiska sammansättningen bland de sökande till folkskollärarytbildningen. I sammanhanget riktades även misstankar mot andra delar av förvaltningsapparaten och mot skeptiska rektorer. De flesta rektorer visade sig ändå vara samarbetsvilliga och ansåg att planen skulle göra det möjligt att gallra bort kommunister vid antagningen. Också inom FS bedömde man att gallringen för att fungera krävde tillförlitliga uppgifter från säkerhetsmyndigheterna. Det konstaterades vara utmanande att erhålla information eftersom kommunisterna försökte "dölja sin natur" – de ansågs vara skickliga på att framställa sig som hederliga och respektabla i syfte att infiltrera samhället. Åtgärderna skulle därför i huvudsak vidtas mellan ansökningstidens utgång i mars och inträdesprovet i juni.⁷⁰

Det bör understrykas att de lagstadgade kriterierna för lärarbehörighet inte övervägdes i förhållande till gallringen. De behandlades inte heller vid det möte som FS organiserade hösten 1960, där metoder för att avlägsna kommunistiska sökande diskuterades ingående. I samband med mötet sände säkerhetspolisen ett dokument rubricerat "Kommunisters infiltrationsarbete i lärarseminarier" till distriktsbyråerna. Enligt dokumentet fanns det redan några kommunister och kommunistsympatisörer vid seminarierna. Av de diskussioner som fördes vid FS framgår att sökande med bakgrund i kommunistiska hem i allmänhet ansågs utgöra ett hot mot samhällsordningen. Cheferna för distriktsbyråerna fick därför i uppdrag att vara vaksamma och kontakta rektorerna vid lärarutbildningarna ifall någonting misstänkt kom fram. I dokumentet ingick också planerna på hur de politiskt opålitliga studerandena skulle identifieras.⁷¹

Juridiskt sett fanns det inga grunder för dylika förfaranden vid seminarierna. Detta avspeglades bland annat i den försiktighet med vilken frågan hanterades samt i den kritik som vissa rektorer framförde. Säkerhetspolisens ovan anförda ståndpunkter visar att organisationen eftersträvade inflytande över besluten om lärarnas lämplighet och ifrågasatte att en del rektorer och företrädare för skolförvaltningen hade förmåga att hantera frågan. I ljuset av denna undersökning framstår grunderna för säkerhetspolisens misstankar som svaga. De bör

70. Okkonen, 'Kaavailut', s. 192.

71. Ibid., s. 193.

betraktas som en kvarleva av en tradition med rötter i mellankrigstiden – en tid då organisationens verksamhet låg långt ifrån rättsstatliga principer. Fallen präglades i många avseenden av oklarhet, och detsamma gällde uttalandena om kommunismsympatisörer. Av säkerhetspolisens utredningar framgår att informanter som säkerhetspolisen ansåg vara tillförlitliga också hade en misstänksam inställning till socialdemokratiska lärare.⁷²

Med tanke på Finlands geografiska närhet till den kommunistiska stormakten Sovjetunionen är det i och för sig förståeligt att kommunismen bevakades. Den här undersökningen visar ändå att åtgärder vidtogs utan att något som var olagligt eller äventyrade landets intressen hade påvisats – upprepade gånger i liknande fall. Lärarhögskolorna och -seminarierna var offentliga institutioner underställda undervisningsministeriet och det fanns inga officiella instruktioner för de gallringsplaner som gjordes av säkerhetspolisen och FS.

Det gamla Finlands beständighet

Den gällande lagstiftningen efter fredsöverenskommelsen med Sovjetunionen 1944 gav inte längre rätt att föra en likadan kamp mot kommunisterna i Finland före kriget. Trots detta hade den politiska ledningen naturligtvis full rätt att sträva efter sina mål – såsom att motverka kommunismen – inom rättsordningens ramar. Det förefaller dock som att de planer som lyfts fram i denna undersökning var oförenliga med de offentligt angivna urvalskriterierna för folkskollärarytbildningen. När en vänstertidning 1950 hänvisade till att politisk diskriminering eventuellt förekom i Kemi-bolagets yrkesskola, något som säkerhetspolisen sedermera utredde, framkom det att frågan hade varit aktuell redan på 1930-talet och senare åter dykt upp i form av oöverlagda skämt av skolans lärare. Enligt säkerhetspolisens handlingar uppgav nästan alla personer som hörts i frågan att man enligt den gallringsmetod som använts före krigsåren endast antagit barn till föräldrar som varit aktiva i Skyddskåren till yrkesskolans fortsättnings- och specialiseringsfaser.⁷³ Ett sådant förfarande borde ha varit omöjligt efter hösten 1944, då lagstiftningen tvingade antikommunismen att anta mera

72. Anmälan 576/1955, Skyddspolisens, AMP. V B 76- VIII A 2. 1949–1959, RA.

73. Redogörelsen ”Kemi OY:n ammattikoulun toiminnasta”, Till anmälningen 556/1950, Skyddspolisens, AMP. V B 76. VIII A 2. 1949–1959, RA.

begränsade former som inte fick äventyra medborgarnas rättsliga ställning.

Det var från tidigare känt att andan i folkskollärarytbildningen hade förblivit ålderdomlig och inte beaktat samhällets förändrade opinionsklimat. Inom säkerhetspolisen och FS härskade uppfattningen att någon finländsk kommunism inte kunde existera, men rektorerna förefaller ha varit splittrade i frågan. Det är sannolikt att grymheterna i Sovjetunionen stärkte FS-kretsens interna iver, men under 1960-talets lopp mötte dess linje allt större motvind. De i denna uppsats beskrivna planerna tycks ha hängt samman med en strävan att förhindra en oroande utveckling, nämligen vänsterns frammarsch i samhället. Utvecklingen återspeglades i att det fanns studerande från kommunistiska hem i seminarierna.

De empiriska fynden i denna uppsats pekar tydligt på att övervakningen av lärare och försöken att påverka inträdesproven främst bottnade i inrikespolitiska faktorer, det vill säga i upplösningen av det politiska läge som uppstått till följd av inbördeskriget, snarare än i yttre faktorer, det vill säga påverkan från den internationella kommunismen. Med andra ord var det i huvudsak frågan om en utveckling som drevs av utbildningens expansion och yttervänsterns ökade handlingsutrymme i Finland. En sådan slutsats är naturligtvis indikativ, men förekomsten av yttre faktorer skulle ha förutsatt någon form av belägg för att det fanns aktörer som drev sovjetiska intressen, såsom spionage eller annan verksamhet som skulle ha kunnat äventyra Finlands statliga suveränitet. Folkdemokraterna hade inflytande på kommunal och statlig nivå tack vare det väljarstöd de erhöll i valen. Inom olika institutioner grundade sig maktförhållandena dock på andra faktorer som stod dem fjärran. Såsom den här uppsatsen visar blev detta synligt bland annat inom skolväsendet, närmare bestämt i de åsikter som framfördes av ledande personer inom lärarutbildningen.

Tidigare forskning har visat att säkerhetspolisen systematiskt registrerade och övervakade kommunisterna för att hindra dem från att få känsliga positioner inom staten.⁷⁴ Vissa repressiva lagar som antogs i början av 1930-talet var fortfarande i kraft, men tillämpningen av dem var förbjuden i enlighet med vapenstilleståndsavtalet mellan Finland

74. Rentola, 'Suojelupoliisi kylmässä sodassa', s. 11.

och Sovjetunionen från 1944.⁷⁵ Några lagliga hinder för att vara kommunist eller folkdemokrat och samtidigt arbeta som folkskollärare fanns därmed inte. Inträdet till lärarutbildningen krävde endast hederlighet; föreskrifterna hade inget politiskt innehåll. Det fanns således inga lagliga skäl att isolera kommunister, men däremot är det lätt att föreställa sig olika informella och politiska motiv för att göra detta.

Eftersom säkerhetspolisen inte genomförde någon systematisk kartläggning av skolväsendet, utan grundade övervakningsåtgärderna på anmälningar, är det inte möjligt att bedöma övervakningens omfattning; antalet fall uppgick till endast ett par tiotal, vilket i sin tur kan ha berott på flera samverkande faktorer. Antalet vänsterorienterade eller kommunistiska lärare och sökande var lågt, vilket framgår både av det material som härrör från FS och från rektorerna, och vilket även har uppmärksamats i tidigare forskning. De involverade aktörerna oroade sig för utvecklingens uppfattade riktning snarare än för den verkliga situationen. Anmälningströskeln förefaller ha varit låg, vilket antyder att även lindriga avvikelser uppfattades som anmärkningsvärda. Anmälningar och övervakning kunde motiveras med att en lärare kritiserade kapitalismen och beundrade Sovjetunionen, eller med att studenter med kommunistiska föräldrar bar studentmössor i förstamajtåget.⁷⁶ Med andra ord uttrycktes oro över att kommunismen skulle vinna insteg bland de högre utbildade samhällsskikten. Till skillnad från slutet av 1960-talet hade vänstern ändå ännu en svag ställning inom skolväsendet. Exempelvis hade den socialdemokratiska lärarorganisationen svårt att rekrytera medlemmar i början av 1960-talet.⁷⁷

Tidigare forskning har visat att konservativa kretsar under mellankrigstiden hade satt likhetstecken mellan olika vänsterinriktningar, och utifrån detta är en viktig fråga huruvida övervakningen under den studerade tidsperioden riktades enbart mot kommunister eller mot vänstern i bredare bemärkelse.⁷⁸ Inom säkerhetspolisen hade det

75. Paavo Kastari, 'Oikeuslaitos, politiikka ja ideologia', *Lakimies* (1970:8), s. 999.

76. Kriminalinspektör Johannes Yli-Sirniös rapport 29.12.1953, Skyddspolisens, I XXII E 11, Skyddspolisens tillsyn 49–59, RA. Antero Jyränki har i sina memoarer uppgett att han i slutet av 1950-talet deltog i att fotografera ungdomar iklädda studentmössor i förstamajtåget inom en högerorienterad organisation. Antero Jyränki, *Punainen hattu. 1950-ja 1960-luku mielessäni* (Helsinki 2009), s. 68.

77. Okkonen, 'Peruskoulua vastaan', s. 74–75.

78. Okkonen, 'De finländska konservativas syn', s. 357–358, 362; Laamanen & Okkonen, 'Kansallisoikeistolainen itseymmärrys'.

nämligen traditionellt funnits en misstro mot socialdemokrater⁷⁹ och under kalla kriget delade man i anmälningar från informanter till säkerhetspolisen in partiets falanger efter graden av fosterländskhet.⁸⁰ Även om krigsåren hade skapat ideologiska band mellan konservativa och mer högersinnade socialdemokrater, framstår den verksamhet som beskrivits i denna uppsats som uttryckligen högerorienterad. Reino Henrik Oittinen, som ledde Skolstyrelsen 1950–1972, representerade politiskt en principfast vänsterlinje och eftersträvade samarbete mellan socialdemokraterna och folkdemokraterna inom utbildningspolitiken.⁸¹

På det möte som hölls 1960 hänvisade skolhögern inte endast till kommunismen utan mer allmänt till ”samhällsfientliga grupper” och krafter som var emot ”det nuvarande samhället”.⁸² Tidigare hade motsvarande karaktärsskildringar alltså hänvisat till hela vänstern, men i början av 1960-talet låg fokus främst på kommunister. Skolhögern och säkerhetspolisen var övertygade om att de krafter som angrep det gamla samhället höll på att infiltrera dess känsliga institutioner – och detta stämde också i den meningen att skolväsendets utvidgande ökade möjligheterna för ungdomar med arbetarklassbakgrund: båda riktningarna inom vänstern tog sig in på universiteten, i domstolarna, i lärarrummen och i justitieministeriets lagberedning, vilket i sin tur väckte reaktioner bland de konservativa. En stor del av det finländska samhället ansåg ändå att detta var en naturlig utveckling. För dem representerade den varken någon fara eller något olämpligt, vilket återspeglades i att högeroppositionen i riksdagen sist och slutligen fick ett relativt begränsat stöd. I detta sammanhang bör det nämnas att skolhögern hade starkt överdrivna farhågor rörande grundskolereformen, utbyggnaden av dagvården och den upplevda vänsterorienteringen vid universiteten, något som möjligen medverkade till att allmänhetens stöd för antikommunismen försvagades. Beslutet om grundskolan 1968 och dess genomförande under 1970-talet innehöll sådant som skolhögern traditionellt hade betraktat som farligt; beslutsmakten över utbildningspolitiken flyttades från skolorna till kommunernas och

79. Ville Okkonen & Tiina Lintunen, *Valpon valvomat. Eduskuntaryhmä kuutosten tapaus* (Helsinki 2023).

80. Anmälning 1125/1959, Skyddspolisen, XXI F, Opetusministeriö ja sen alaiset (56), RA.

81. Okkonen, 'Peruskoulua vastaan', s. 49.

82. Okkonen, 'Kaavailut', s. 195, 197.

statens politiska, det vill säga demokratiskt valda, organ – och samma gällde lärarutbildningen.

I slutet av 1960-talet blev kommunistiska idéer vanligare bland de övre socialgrupperna. Familjebakgrunden spelade inte längre så stor roll för var och ens politiska åskådning.⁸³ En liknande utveckling hade tidigare blivit uppenbar i Förenta staterna och Västeuropa. Ännu på 1960-talet var det vanligt att journalister blev föremål för övervakningsåtgärder om de deltog i folkdemokraternas evenemang.⁸⁴ Kommunismens legitimitet ökade dock avsevärt under 1960-talet. År 1964 började säkerhetspolisens distriktsbyrå i Åbo följa Esko Ervasti, folkdemokrat och lektor i litteratur vid Åbo universitet samt lärare vid Åbo normallyceum. Enligt de insamlade uppgifterna hade Ervasti kritiserat högerns militaristiska strävanden, förespråkat avspänningspolitik och uttalat sig negativt om de konservativa prästernas syn på samhället.⁸⁵ Återigen hittades inget olagligt eller subversivt, men han var verksam vid en genomgående borgerlig institution där en sådan avvikelse uppmärksammades.

Studier som publicerats de senaste åren indikerar att det i synnerhet var konservativa aktörer som politiserade utbildningsväsendet genom att passionerat upprätthålla sina egna positioner, underkänna annan expertis och formulera hotbilder som stora delar av samhället uppfattade som främmande.⁸⁶ Forskningen har inte följt upp hur dessa planer genomfördes i praktiken, men det är klart att politiseringens syfte var att tillämpa skilda bedömningsgrunder för medborgare med olika ideologiska bakgrunder. Det var av denna anledning som säkerhetspolisen uttryckte oro över att medvetenheten om gallringen skulle kunna läcka till opålitliga tjänstemän eller vacklande rektorer.

Slutsatser

Den övervakning som riktades mot vänstersinnade lärare 1952–1964 och planerna på att påverka antagningsförfarandet till lärarutbildnings-

83. Kimmo Rentola, 'Kevään 1968 isänmaan toivot', Sakari Saaritsa & Kari Teräs (toim.), *Työväen verkostot* (Tampere 2003), s. 104–106.

84. Anmälan 15.9.1961, Skyddspolisens, 59 XXII E 11, Suojelupoliisin valvontatoiminta: erikoisvalvontatietoja vuodet 1962–1964, RA.

85. Anmälan, daterad 18.3.1964, Anmälning 2436/1964, Skyddspolisens, 59 XXII E 11. Suojelupoliisin valvontatoiminta: erikoisvalvontatietoja vuodet 1962–1964, RA.

86. Soimetsä et al., *Vimmaa ja voimaa*.

anstalterna visar att det Finland som existerade före vapenstilleståndsavtalet 1944 fortfarande levde kvar inom vissa politiskt konservativa institutioner under 1950- och 1960-talen. Eftersom kommunistiska organisationer tidigare hade varit förbjudna förblev de även efter legaliseringen svagt representerade inom vissa samhälleligt sensitiva institutioner – och säkerhetspolisens strävade efter att upprätthålla detta tillstånd.

Det finns inte anledning att ifrågasätta säkerhetspolisens befogenhet att övervaka eventuell antistatlig verksamhet, men utifrån de källor jag analyserat i denna studie står det klart att de övervakade lärarnas verksamhet inte omfattade någonting som kunde klassas som statsfientligt. Det finns heller inget som tyder på att de lärare som övervakades hade missbrukat sin ställning. Inom ramen för säkerhetspolisens övervakning framkom inga omständigheter som pekar mot att den berörda personen hade agerat som ett förlängt organ för Sovjetunionen – eller på annat sätt äventyrat Finlands statliga intressen, till exempel genom spionage eller andra handlingar som stod i strid med rättsordningen. Enligt Finlands grundlagar var det heller inte förbjudet att eftersträva ett socialistiskt samhälle.

Det låg givetvis i statens intresse att övervaka Sovjetunionens försök att påverka Finland, även om inga belägg på detta stod att finna i lärarnas verksamhet. Sovjetunionen var en stormakt som på många sätt försökte utöva inflytande över det finländska samhället men kommunismen var emellertid också en internationell ideologi – i många västländer hade den varit tillåten under hela mellankrigstiden, vilket innebär att kommunisters närvaro var synlig i olika samhällsinstitutioner.

Genom att hänvisa till hotet från Sovjetunionen kunde den konservativa högern frigöra sig från många av de belastande drag som präglade den under mellankrigstiden, såsom ett negativt förhållningssätt till demokratin och de egendomslösa klassernas medborgerliga rättigheter. Under dessa omständigheter lyckades konservatismen omorientera sig och införliva sig i den ”fria världens” ideologiska symbolvärld. Samtidigt kom de nationella kommunistpartierna i olika länder att sammankopplas med det människofientliga system som hade etablerats i Sovjetunionen.

Övervakningen av vänstersinnade lärare kan kopplas till den bredare västliga reaktionen mot kommunismen och Sovjetunionens strävanden under kalla kriget – och därigenom till såväl mccarthyismen i

Förenta staterna som till den västtyska förbudslagstiftningen (*Verbotsgesetzgebung*), som innebar att staten försökte skydda sig mot anti-demokratiska rörelser genom lagstadgade organisationsförbud. Man ville hålla planerna hemliga, eftersom de stod i strid med många principer, även sådana som låg till grund för en demokratisk rättsstat och likabehandling av medborgarna. Det hade inte gått lång tid sedan säkerhetspolisens verksamhet varit synnerligen godtycklig och rykten om enskilda lärares vänstersympatier enligt tidigare forskning skapat stora, sensationshungriga rubriker.⁸⁷

Det är viktigt att beakta att samtida aktörer kan legitimera sina mål genom att hänvisa till omständigheter som inte nödvändigtvis motsvarar verkligheten – och att forskaren därför måste vara noggrann med att inte tolka de betydelser som specifika aktörer tillskriver sitt eget handlande som objektiva sakförhållanden. Ifall den övervakning av vänstersinnade lärare som behandlats i den här uppsatsen formuleras i termer av att säkerhetspolisen bedrev verksamhet för att försvara demokratin och Finlands självständighet, framstår verksamheten som betydligt mer legitim än om man betonar att den i själva verket handlade om att bevara högerns positioner och trygga förutsättningar för dess politik – till och med på bekostnad av statsmaktens högtidliga ideal. I den här studien har jag visat att det bland samhällselitigt inflytelserika konservativa kretsar i Finland under 1950- och 1960-talen förekom strävanden som påminde om de till sin karaktär halvofficiella antikommunistiska åtgärder som vid samma tid vidtog i Förenta staterna.

87. Okkonen, 'Den konservativa kontinuiteten', s. 71–72.